

VALEA BISTREI ÎN MIȘCAREA NAȚIONAL-CULTURALĂ PENTRU MAREA UNIRE DIN 1918

Valentin Sandu

Cuvinte cheie: Valea Bistrei, mișcare național-culturală, Marea Unire, 1918

Schlüsselworte: Bistra-Tal, national-kulturelle Bewegung, Große Vereinigung, 1918

Problematica abordată în acest studiu se înscrie în efortul cercetătorului de cuprindere a dimensiunii cultural-comunitare românești din monarhia austro-ungară.¹ Justificata sintagmă „revoluție cultural-națională (1862-1919)”, potentează programul de lungă durată al națiunii românești din Transilvania, Banat și „părțile ungurești” axat pe formarea unei conștiințe naționale unitare: „daco-românismul”. Generația vârstnică formată în climatul pașoptist a pregătit din timp noua generație de cărturari și luptători care a intrat în arena politică și național-culturală după 1900.

Biserica, Școala, asociațiile culturale, presa și alte domenii au fost temelia „vieții românești” în comunitățile bănățene și desigur, în cele de pe Valea Bistrei. Domeniul cultural a inclus și circulația informațiilor cultural-naționale, relațiile reciproce

¹ A. E. Caransebeș, *Fond III, Fond IV; Circulare 1880-1890*; A. M. B., Timișoara, *Protocoalele circularelor parohiilor Ohaba Bistra și Glimboca*; A. P. Băuțarul Inferior, *Cronica parohială*; A. P. Băuțarul Superior, *Cartea de Auru a parohiei (1855-1911)*; A. P. Caransebeș, *Exibitele de protocol pe 1865-1919*. D.J.C.S.A.N. Caransebeș; *Registre parohiale gr. or. din Ruschberg (Rusca Montană)*; *Ibidem, Fond Comunitatea de Avere*; *Ibidem, Fond Reuniunea învățătorilor gr. ort. români de la școalele confesionale din dieceza Caransebeșului*; *Ibidem, Fond 109 (Var)*; *Ibidem, Fond ASTRA – despărțământul Caransebeș*; *Ibidem, Fond personal Pavel Jumanca*; *Ibidem, Fond protopopiatul gr. ort. român Caransebeș*; D.J.T.A.N., Timișoara, *Colecția Cotoșman Gheorghe*; *Ibidem, Fond personal Dr. Nicolae Table. Protocolul Sinodului eparhial al bisericii gr. ort. române a Caransebeșului pe 1904*, Caransebeș, 1904; Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat. Secolul al XIX-lea*, Cluj, Reșița, 1997; Nicolae Cornean, *Monografia Eparhiei Caransebeșului*, Caransebeș, 1940; Antoniu Marchescu, *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere*, Caransebeș, 1941; Ioan Munteanu, Mircea Vasile Zaberca, Mariana Sârbu, *Banatul și marea unire. 1918*, Timișoara, 1993; I. D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980; Dr. Nicolae Table, *Monografia satelor Măru și Poiana Mărului* (manuscris dactilografiat), Timișoara, 1980; Trandafir Tămaș, *Monografia comunei Marga* (manuscris), 1963 ș.a.

și inseparabile dintre intelectualii comunităților românești și membrii acestora – de cele mai multe ori, anonimii care au absorbit „ideile cele noi” în funcție de mentalitățile locului și ale epocii. Biserica a jucat în această perioadă rolul de catalizator și de instituție protectoare a limbii române prin Școala confesională, publicațiile sale, tradiții, viață moral-religioasă și mai ales prin exemplul preoților și ierarhilor săi.

Demersul istoricului s-a axat pe analiza modului în care s-au structurat o serie de evenimente din domenii diferite în idei directe, generatoare de noi idei. Cu alte cuvinte, mișcarea național-culturală a avut un program alcătuit de intelectuali și adaptat condițiilor specifice ale societății, adică ale comunităților românești. Satele de pe Valea Bistrei nu se prezentau altfel decât cele din Banat și Transilvania, așa cum remarca Nicolae Iorga în călătoria sa din 1906, întreprinsă cu trăsura de la Lugoj la Caransebeș.²

Nivelul de structurare a informațiilor pentru românii din fosta „graniță bănățeană” era mai ridicat decât pentru cei din alte regiuni ale Monarhiei – de pildă, publicațiile și calendarele redactorului Dimitrie Birăuțiu de la Budapesta circulau mai ales în comitatul Caraș-Severin. Aurel Cosma scria că în acest comitat nu era casă de țaran în care să nu se citească foile (revistele, ziarele) și calendarele din capitala statului.³

Beneficiari ai avantajelor material-fiscale oferite de regimul confinar-bănățean până în 1872, apoi al avantajelor oferite de Comunitatea de Avere (1873), românii din preajma Caransebeșului au crescut într-un climat diferit de cel al bănățenilor din afara acestui sistem socio-economic generator de rezistențe și programe cultural-naționale. Vecinătatea orașului-reședință episcopală și a Institutului Pedagogic și Teologic i-a ținut permanent pe locuitorii Văii Bistrei în orizontul cultural – aflat la „răscrucea” culoarului național: București – Sibiu – Arad – Viena. Rolul intelectualilor din comunitățile (sau pentru comunitățile) Văii Bistrei a fost să ia pulsul autenticului trai al sătenilor sau să înregistreze „limba vie” a poporului, precum a procedat Enea Hodoș⁴, profesorul caransebeșean autor de culegeri despre graiul „dialectal” și folclorul bănățean din Ardeal și „Țara Ungurească”.

Din perspectiva timpului, esențială și necesară pentru transformarea vechii idei daco-românismului în principiu politic-cultural a fost sinteza cultural-națională a

² Nicolae Iorga, *Neamul românesc din Ardeal și Țara Ungurească*, București, 1989, p. 397.

³ Aurel Cosma, *Prin Timișoara de altădată. Evocări*, Timișoara, 1977, p. 17.

⁴ Virgil Florea, *Enea Hodoș. Valoarea activității sale de folclorist*, în *Revista de etnografie și folclor*, București, tom 22, nr. 2, 1976, p. 220-221.

românilor din monarhia austro-ungară și de peste Carpați (1896-1910).⁵ Emulația fenomenului de masă în societatea bănățeană s-a împletit cu eforturile intelectualilor români (mai ales preoți și învățători) de a ridica nivelul cultural și civic românesc în comunele bănățene – deci și pe Valea Bistrei.⁶ Aceeași misiune au îndeplinit-o Reuniunile învățătoresți și Conferințele învățătoresți destinate să ridice nivelul profesional al dascălilor și totodată să păstreze caracterul românesc și național al Școlii. Adunările și conferințele acestor asociații de profil constituiau adevărate sărbători cultural-naționale pentru localitățile unde se desfășurau – lecțiile deschise și conferințele erau audiate de un numeros public avizat (preoți și învățători) și totodată „culturalizau” pe țărani și meșteșugarii români, deoarece urmăreau în primul rând apărarea limbii române, „înaintarea economică a țăranimii și răspândirea culturii în rândurile ei”.⁷

În aceeași direcție de întărire a coeziunii națiunii, de patentare a valorilor culturale românești s-au manifestat și Reuniunile de lectură, cânt și muzică înființate în Banat, mai ales după 1896.⁸ Corurile școlare, bisericesti și țărănești, formațiile de teatru ale „diletanților” (țăranilor) s-au înscris pe aceleași coordonate.⁹ După intrarea „Asociațiunii” (ASTRA) în Banat (1896), despărțământul Caransebeș a desfășurat o activitate intensă și pe Valea Bistrei.¹⁰

Proiectele cultural-naționale au avut în vedere faptul că preoții și învățătorii nu se bucurau de o protecție socială adecvată – abia în 1901, prin grija episcopului Nicolae Popea (1889-1908) s-a alcătuit un Fond preoțesc pentru ajutorarea văduvelor și orfanilor¹¹. De pe Valea Bistrei s-au înscris la acest fond preoții: Traian Balea din Voislova, Iuliu Musta din Glimboca ș.a.¹² În felul acesta, Dieceza Caransebeșului a completat un gol prin asigurarea condițiilor material-financiare ale personalului din

⁵ Ioan Munteanu, *Mișcarea națională din Banat. 1881-1918*, Timișoara, 1994, p. 153-161.

⁶ Liviu Groza, *Fundații testamentare și donații ale grănicerilor bănățeni*, în *Studii și articole de istorie*, București, Nr. LX-LXI, 1993, p. 71. *Foaia Diecezană* (de aici înainte: *F.D.*), Caransebeș, An XXII, nr. 28, 8 iulie 1907, p. 1.

⁷ D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond Reuniunea învățătorilor români de la școlile confesionale gr. ort. din Episcopia Caransebeșului*, Dosar 8/909, f. 3-4.

⁸ Cf. I. Munteanu, *op. cit.*, p. 152; A.M.B., Timișoara, *Fond N. Ilieșiu. Răspuns la Chestionarul istorico-arheologic al Muzeului Bănățean. Comunele de pe valea Bistrei*.

⁹ *Dreptatea*, Timișoara, An II, Nr. 99, 4-16 mai 1896, p. 2. D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond Societatea română de cântări și muzică din Caransebeș*, Dosar 11/1907, f. 124.

¹⁰ *Transilvania*, Sibiu, An XXIX, Nr. VII-VIII (septembrie-octombrie) 1898, p. 160.

¹¹ *Protocolul Sinodului eparhiei gr. or... din 1901*, Caransebeș, 1901, p. 7-12.

¹² A.P. Caransebeș, Act. Nr. 5658, E. ex.1901, din 28 martie 1902, f. 2.

teritoriu. Dispensați de grija zilei de mâine, numeroși preoți și învățători s-au aflat în primele rânduri ale susținerii societăților culturale locale.

Cultura națională și-au dovedit eficiența mai ales după 1890. Din 1902, activitatea culturală a Văii Bistrei, a căpătat tot mai multe impulsuri din partea asociațiilor cultural-naționale. La Glimboca și Obreja s-au înființat biblioteci sub egida „Asociațiunii”(ASTRA).¹³ Președintele despărțământului Caransebeș, protopopul Andrei Ghidiu a trimis în zonă o notă oficială pentru impulsivarea membrilor societății în activitatea de strângere a cărților și manuscriselor vechi românești solicitate de Academia Română.¹⁴ Divergențele politice din fosta „grădiniță bănățeană” s-au repercutat între 1905-1907 și pe plan cultural, determinând o oarecare stagnare a activității „Asociațiunii”(ASTRA) și pe Valea Bistrei. Din 1907, Andrei Ghidiu a reluat prelegerile destinate educației economice a țăranilor și meșteșugarilor la Iaz și Var.¹⁵ O cronică a activităților cultural-naționale înregistrate pe Valea Bistrei cuprinde determinismul cu care au acționat printre alții: învățătorul Ilie Ambruș (1873-1894) de la Iaz care a strâns folclor românesc și datini străbune din zonă.¹⁶ Totodată, învățătorul din Iaz a pregătit corurile bisericești, școlare și țărănești din Iaz și Obreja întemeind o adevărată „Școală de cantori”.¹⁷ În Cronică sa, preotul Nicolae Ionescu din Iaz a menționat fructuoasa activitate a corului mixt și faptul că, societatea culturală locală i-a predat lui Andrei Ghidiu în 1895 cea mai veche carte religioasă din zonă: *Psaltirea* (Alba Iulia, 1652).¹⁸

Pentru susținerea școlilor confesionale de pe Valea Bistrei, Dr. Iuliu Vuia a colectat bani - sumele necesare au ajuns prin intermediul preoților-învățători Ilie Ambruș, Ioan Velovan și Iuliu Musta să susțină corurile, bibliotecile și activitatea de alfabetizare a țăranilor (1901-1908).¹⁹ După 1902, au fost strânși bani pentru susținerea școlilor locale prin activitatea corului de la Marga (învățător Iosif Olariu)sau

¹³ Dumitru Terfeloagă, *Monografia comunei Iablanița din județul Caraș-Severin*, Timișoara, 1996, p. 118.

¹⁴ A.P. Caransebeș, *Exhibitul de protocol al Cancelariei Protopresbiteratului Caransebeș pe 1902*, poziția 17.

¹⁵ D.J.C.S.A.N.- Caransebeș, *Fond personal Pavel Jumanca. Manuscris*, vol XII, f.1112.

¹⁶ Ion Pârvu, Valentin Sandu, *Cultură și comunitate pe Valea Bistrei. 1862-1919*, Timișoara, 2005, p. 130.

¹⁷ *Ibidem*, p.134.

¹⁸ *Ibidem*, p.136.

¹⁹ *Ibidem*, p.140.

a formației de teatru țărănesc din Rusca Montană.²⁰ Aceeași activitate concertistică a avut-o corul din Cireșa, înființat în 1905 și condus de învățătorul Dimitrie Secoșan.²¹

În 1905 s-au inaugurat la Sibiu Muzeul, Palatul și Biblioteca „Asociațiunii” (ASTRA).²² Cu acest prilej, Arhimandritul Diecezei Caransebeșului, Filaret Musta a făcut un *apel* pentru strângerea de fonduri și obiecte (istorice și etnografice) în vederea dotării acestor instituții național-culturale.²³ Preoții și învățătorii de pe Valea Bistrei s-au implicat în această acțiune, precum rezultă din *Protocolul* păstrat la Arhivele Bibliotecii ASTRA din Sibiu.²⁴

Anul 1906 a desăvârșit sinteza cultural-națională prin Expoziția Jubiliară de la București dedicată celor 40 de ani de domnie ai regelui Carol I al României și a celor 1800 de ani de la colonizarea romană a Daciei.²⁵ Conștienți de importanța momentului, coriști și învățători din zona Văii Bistrei au participat la acest eveniment. Din comuna Mărul s-a aflat la București cu acest prilej Stache Popovici.²⁶ Cum remarcă preotul Ioan Chioaru în *Cronica Parohiei Voislova*²⁷, locuitorii din Valea Mare și Voislova au făcut „front comun” cu parohul local, George Adam, în rostuirea unei săli de clasă în apropierea Bisericii (1907), strângerea fondurilor necesare comitetului parohial local și în mod deosebit pentru depozitarea în curtea lăcașului de cult a vestigiilor care aminteau trecutul roman.²⁸

La recomandarea preoților, Consistoriul din Caransebeș a recomandat tineri români de pe Valea Bistrei pentru Institutul Pedagogic din Caransebeș și în mod excepțional pentru continuarea studiilor superioare pe banii *Fundației Emanoil Gojdu*. Astfel, în 1908-1909, Trandafir Preda din Marga a primit o bursă de 800 cor./an din partea fundației și a urmat *Colegiul* din Budapesta.²⁹

²⁰ Dumitru Jompan, *Suita corală pentru copiii din Marga* [fără loc de apariție], 2001, p. 99-100.

²¹ D.J.C.S.A.N., Caransebeș, *Fond reuniunea de cântări....*, Dosar 4/1905, f. 31-32.

²² Valentin Sandu, Ion Pârvu, *Contribuții bănățene la sinteza cultural-națională românească (1896-1910)*, în *Banatica*, Reșița, nr. 17, 2005, p. 485.

²³ A.P. Caransebeș, *Exhibitul de protocol....pe anul 1905*, pozițiile 45-48.

²⁴ D.J.S.A.N, Sibiu, *Fond ASTRA*, Protocolul din 12 februarie 1905, f. 52; A.B. ASTRA, Sibiu, *Fond Protoale*, 1905, *Tabel*.

²⁵ Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, 1997, p. 28.

²⁶ Ion Pârvu, Valentin Sandu, *op. cit.*, p. 142.

²⁷ A.P. Voislova, *Cronica Parohiei Voislova*, de preot Ioan Chioaru, 1960.

²⁸ *Ibidem*, f. 1, 13-14, 34.

²⁹ I. Pârvu, V. Sandu, *op. cit.*, p. 145.

Primul deceniu al secolului XX a aflat comunitățile românești de pe Valea Bistrei în zona de interes politic. La București, generalul Moise Groza din Obreja a pus bazele „Cercului românilor de peste Carpați”, împreună cu Simion Mândreanu și Popa Liseanu. Se pare că au fost cooptați la această asociație și preoții învățători: Sinesie Bistriean din Var* și Iuliu Musta din Glimboca.³⁰ Pentru atitudinile lor românești și „antistatale”, cei doi preoți-învățători au suferit persecuțiile regimului din Budapesta.³¹ În 1909, Sinesie Bistriean a suferit închisoare pentru că a arborat drapelul tricolor și a cântat „Polieleul” și alte „pricesne” cu versuri patriotice, împreună cu tinerii elevi-coriști.³²

Distrugerile provocate de inundațiile verii anului 1910 s-au repercutat negativ asupra locuitorilor Văii Bistrei. La inițiativa Episcopiei, preoții locali au adunat bani pentru sinistrați, iar parohul Nicolae Ionescu din Iaz a adoptat doi copii orfani din Caransebeș, fiind un exemplu pentru locuitorii mai înstăriți ai comunei.

Recunoașterea deplină a valorilor cultural-naționale de pe Valea Bistrei a venit din partea intelectualilor eclesiali ai Diecezei, membri de frunte ai P. N. R. În 1909, Andrei Ghidiu și Iosif Bălan** au publicat Monografia orașului-reședință episcopală.³³ Lucrarea s-a dovedit o critică la adresa aderenților guvernamentali locali în frunte cu Constantin Burdia și o apreciere a intelectualilor laici și eclesiali care țineau permanent trează conștiința națională. Printre altele, spre încurajarea demersurilor românești autentice, A. Ghidiu și I. Bălan au cuprins în *Monografie* coperta Mineiului lunii septembrie (1724) pe care preotul Lazăr Popovici din Iaz a scris în 1784 cu litere latine.³⁴

Biserica, Școala, bibliotecile, asociațiile culturale, activitățile specifice ale preoților și învățătorilor de pe Valea Bistrei au servit idealului de susținere a identității comunitare românești în perspectiva Marii Uniri din 1918.

* El a înființat un cor local, dirijat de învățătorul Nicolae Sârbu. Totodată, Sinesie Bistriean aducea cărți din România, peste Munții Țarcului („Badea Cârțan al Banatului”).

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*. În 1914, Iuliu Musta a fost nevoit să plece în România.

³² *Ibidem*, p. 147.

** Profesor la Institutul din Caransebeș.

³³ A. Ghidiu, I. Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909.

³⁴ *Ibidem*, p. 145.

DAS BISTRATAL IN DER NATIONAL-KULTURELLEN BEWEGUNG
FÜR DIE GROßE VEREINIGUNG VON 1918

Zusammenfassung

Die national-kulturellen Gesellschaften aus dem Bistra-Tal, die Kirche, die Schule, die Bibliotheken, die Aktivität mancher Pfarrer, Lehrer, Bauern und Arbeiter wurden ein erster Linie der Handlung der rumänischen Nation aus dem österreichisch-ungarischen Reich für die Bewahrung der rumänischen Sitten und Bräuchen gestellt. In dieser Richtung gesehen, hat sich diese Gegend reich an Handlungen vorgestellt, Handlungen, die unter den Rumänen das nationale rumänische Denken vorgezeichnet haben, um so die Große Vereinigung von 1918 vorzubereiten.